

Monok István – Ötvös Péter

NEM MINDENT MONDTUNK EL

Beythe István kolligátumáról

A hódoltsági protestáns gyülekezetek vezetőinek erdélyi, észak-, illetve nyugat-magyarországi kapcsolatrendszeréről a szegedi régi magyaros szemináriumokon klasszikusként hivatkoznak Esze Tamás tanulmányára,¹ persze nem csupán innen lehet nyomon követni ezt a történetet. A Hódoltság területén működő valamennyi intézmény történetének írói, vagy innen származó szövegek kiadói beszámolnak ezekről a tényekről.² A németújvári Batthyány udvar mellett működő protestáns iskolát szervező Beythe család tagjai is figyeltek a török uralom alatt élő hitsorsosaikra, és kerültek könyvek Erdélyből is a nyugati végekre. Balázs Mihálynak egykor felhívtuk figyelmét egy Dávid Ferenc ellen írott gúnyversre, s örömmel láttuk, hogy nem haszontalan kicsiségről volt szó: könyvében felhasználta azt.³ Annak a retorikai kolligátumnak, amelyben az említett gúnyvers fennmaradt, Wathay Ferenc volt a tulajdonosa, aki Sinkovicz Péternek ajándékozta 1582-ben.

A következőkben bemutatott kolligátumot Beythe István állította össze.⁴

Coll. 1. GONSALVIUS MONTANUS, Reginaldus: Sanctae inquisitionis Hispanicae artes aliquot detectae, ac palam tractatae. Exempla aliquot, praeterea quae suo quoque loco in ipso operesparsa sunt, seorsum reposita, in quibus eadem Inquisitorias artes veluti in tabulis quibusdam in ipso porro exercitio inueri licet. Addidimus appendicis ... Reginaldo Gonsalvio Montano auctore. Heidelbergae, 1567, Michael Schirat.

Coll. 2. ARNALDUS, Antonius: Philippica Antonii Arnaldi IC. ... Nomine Universitatis Parisiensis actricis in Jesuitas Reos. XII. et XIII. Julij MDXCIX. Ex Gallico Latina facta. Sine loco, 1594, sine typ.

Coll. 3. BEREKSZÁSI Péter – THORACONYMUS, Mátyás: De controversiis religionis hoc seculo motis adversaria quaedam scripta, in quibus utriusque partis dissidentium argumenta, ad scripturae divinae canonem explorantur et iesuitis potissimum respondetur ... Basileae, 1587, sine typ. (RMK III. 759) – a

¹ ESZE Tamás, *Kolozsvári könyvek Baranyában*, Acta Historiae Litterarum Hungaricarum, X–XI(1971), 137–147.

² Historiográfiai összefoglalásukat ld: BALÁZS Mihály, *Teológia és irodalom, Az Erdélyen kívüli antitrinitarizmus kezdetei*, Bp., 1998 (Humanizmus és reformáció, 25) bevezetésében.

³ BALÁZS Mihály, *Teológia és irodalom, i. m.*, 29–30.

⁴ Franziskanerbibliothek, Güssing, 4/70.

nyomtatványnak csak a második fele van meg, a 347. oldaltól: SCHRECK, Wolfgang: Aduersus Authores Iuliani ut vocant pseudocalendarii Varadini impressi pro Anno 1585.; BEREGSZÁSZI Péter: Ventilatio scripti, Claudiopoli in Transylvania editi, quod inscriptum est, aduersus auctores Iuliani, ut vocant Pseudocalendarij, Varadini impressi pro Anno 1585. Qua quidem ventilatione perspicue et breviter declaratur, quod et quale sit illud genus hominum, qui sibi titulum Societatis Jesu vendicant, qui sint qui pseudochristum mortalibus obtrudunt quid de dierum obseruatione tenendum, quis sit et ubi resideat Magnus ille Antichristus, quid denique de Planetariorum Astrologia sentiendum sit. Haec omnia breuiter hic veritatis studiosos legisse nunquam poenitebit; BEREGSZÁSZI Péter: Ad Stephanum Aratorem Hendecasyllabum; BEREGSZÁSZI Péter: Defensio ventilationum contra Calumnias Stephani Aratoris Iesuitae; BEREGSZÁSZI Péter: Epistola ad Stephanum Aratorem iesuitam

Coll. 4. GNAPHEUS, Wilhelm: Hypocrisis. De Hypocrisis praesertim pharisaicae falsa religione, ficta disciplina et supplicio deque Psyches ... dotibus ... Tragicomedia. Authore Gulielmo Gnapheo Hagano ... Norimbergae, 1587, Leonhard Heusler.

A kolligátum első tagjának címlapján lévő bejegyzésekből kitűnik, hogy a kötet első tulajdonosa egy János keresztnevű ismeretlen volt. Tőle szerezte meg Istvánffy Miklós, aki 1570-ben Beythe Istvánnak ajándékozta. Tőle fia, Beythe András kapta meg, ő nevét az említett János neve fölé írta, megakadályozva ezzel, hogy az első tulajdonos azonosítható legyen: *Magnificus dominus Nicolaus Istwanfy in signum amicitiae dono dedit 1570. Sapient. Cap. 5. Tunc stabuit justus in magna constantia, aduersus eos qui se angustiauerunt etc.* (Beythe István írása); *Andreae Beythe; Joh. Kanasy(?)*⁵ A kolligátum második tagjának címlapján: *Sum Stephani Beythe.*

A kolligátum első tagjáról, keletkezésének európai szellemi hátteréről Balázs Mihály írt alapvető tanulmányt, egyben Heltai Hálójának keletkezéstörténetét is megrajzolva.⁶ Feltűnő, hogy Beythe István ehhez a könyvéhez a XVI. század második felének jezsuita ellenes írásait köttette. Miután a kolligátum második tagjának címlapján csak Beythe István tulajdonosi bejegyzése áll, és 1570 után megjelent kiadványok kerültek Reginaldus Gonsalvinus könyve mellé, biztosan Beythe István köttette össze ezeket. A kéziratok és nyomtatványok tematikus kötetekké rendezése

⁵ Elvileg felvethető lenne a bizonytalan olvasatból, hogy Kanizsai Pálfi János bejegyzése is lehet, de az eddig ismert tulajdonosi jegyeiben Johannes Paulides Canisaeusként jelzi magát. Vö.: SZELESTEI NAGY László, *Kanizsai Pálfi János dunántúli püspök könyvei = Adalékok a 16–20. századi magyar művelődéstörténethez*, szerk. BÁLINT István János, Bp., 1987, OSZK, 125–126.; ZVARA Edina, *Kanizsai Pálfi János (1582–1641) könyvei Esterházy Pál gyűjteményében*, MKSz 126(2010) 386–398.

⁶ BALÁZS Mihály, *Heltai Hálójának forrásáról és eszmetörténeti hátteréről*, ItK, XCVII (1993), 167–196.

nem volt idegen Istvánffy Miklóstól sem,⁷ hiszen tudatosan készült magyar történeti munkájának megírására, az egyes fejezetekhez külön gyűjtötte az anyagot.⁸

A kolligátum második tagjának szerzője, Antoine Arnauld (1560–1619), a francia parlament ügyvédje a Sorbonne-on, ismert volt jezsuita- és spanyol-ellenességéről. Több pamfletet is kiadott „Egy francia Démoszthenész” (Un Démostenes français), és „Egy Párizsban maradt francia” (Un françois retenu dans Paris), vagy más álneveken. 1592-ben írt egy *philippicát*: „Antiespagnol autrement Philippiques d’un Demostenes françois, touchant les menees et ruses de Philippe roy d’Espagne pour envahir la couronne de France. Ensemble l’infidelité, rebellion et fureur des liguers parisiens et jésuistes en faveur de l’Espagnol. Sine loco, 1592, sine typ.”. 1592 és 1595 között több hasonló írása is megjelent. A latin fordítás forrása ez említett philippica, és egy 1594-ben megjelent, több pamfletjét is összefoglaló írása volt: „*Quatre excellents discours sur l’état présent de la France : le premier contient ce qui s’est passé depuis l’an 85 jusques en l’an 88, avec certaines lettres du roi et du duc de Guise ; le second continue l’histoire de ce qui est advenu depuis l’an 88 jusques en l’an 91 ; le tiers, intitulé : „la Fleur de lys”, réfute les impiétés et déguisements contenus en la déclaration du duc de Mayenne, publiée au mois de janvier 1593 ; le quatrième, intitulé : „l’Anti-Espagnol”, est une exhortation de ceux de Paris, qui ne se veulent faire Espagnols, à tous les Français de leur parti, de se remettre en l’obéissance du roi Henri IV, et se délivrer de la tyrannie de*

⁷ BÓTA Károly, *Istvánffy Miklós*, Bp., 1938, 11–12, 39–40.; Elena VERONA, *Prinosi povijesti Sveuciliske knjiznice u Zagrebu u prvome razdoblju njena zivota (1607–1773 = Zbornik naucnih i knjizevno gimnazije o 350-godisnjem jubileju, 1607–1773*, Zagreb, 1957, 359.; BERLÁSZ Jenő, *Istvánffy Miklós könyvtáráról*, Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyvei, 1959, Bp., 1961, 202–240.; PAJKOSSY Györgyné, *A két Mercurius Gallobelgicus*, Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei, V(1970), 239–247.; BERLÁSZ Jenő, *Újabb információk Istvánffy Miklós könyvtáráról*, Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyvei, 1972, Bp., 1974, 218–228.; Elena Rodina COLTA, *Un exemplar din bibliotheca istoricului maghiar Nicolaus Istvánffy, identificat la Arad = Bibliotheca si Cercetarea*, VII. Academia R. S. Romania-Filialia Cluj-Napoca, 1983, 182–187. PAJKOSSY Györgyné, *Ellebodius és baráti körének könyvei az Egyetemi Könyvtárban*, MKsz, 99(1983), 225–242.; BOROSS Klára, *A pozsonyi humanista kör könyvei az Egyetemi Könyvtár antikva-gyűjteményében*, Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei, 13(2007), 178–184.; MONOK István, *A kéziratos könyvbejegyzések szerepe a 16. századi tudós könyvtárak rekonstrukciójában = Buzinkay Géza emlékkönyv*, szerk. SZÉCHENYI Ágnes, Eger, 2011 (előkészületben).

⁸ Egy Zágrábban megtalált, Istvánffy által másoltatott kézirat-kolligátumról: BALÁZS Mihály–MONOK István, *Szamosközy István és a Corvina*, Magyar Könyvszemle, 1986, 215–219.; BALÁZS Mihály–MONOK István, *Történetírók Báthory Zsigmond udvarában, (Szamosközy István és Baranyai Decsi János kiadatlan műveiről) = Magyar reneszánsz udvari kultúra*, szerk. R. VÁRKONYI Ágnes, Bp., 1987, 249–262.; BALÁZS Mihály–MONOK István–VARGA András, ford. TAR Ibolya, *Baranyai Decsi Jánosnak a török elleni háborúra buzdító beszéde 1598-ból*, Lymbus. Művelődéstörténeti Tár, II, Szeged, 1990, 37–101. (Klly.: A Lymbus Füzetek 11); SZAMOSKÖZY István, *Analecta lapidum (1593) – Inscriptiones Romanae Albae Juliae et circa locorum (1598)*, Sajtó alá rend. BALÁZS Mihály, MONOK István, Szeged, 1992 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 33); BALÁZS Mihály–MONOK István, ford. TAR Ibolya, *Az első magyar ars historica: Szamosközy István Giovanni Michaele Bruto történetírói módszeréről (1594–1598)*, Lymbus. Művelődéstörténeti Tár, IV, Szeged, 1992, 49–86. (Klly.: A Lymbus Füzetek 27.)

Castille. Sine loco, 1594, sine typ.” A négy írás szerzői közül hármat azonosított a francia szakirodalom, de az is lehet, hogy valamennyi Antoine Arnauld írása. A két másik felmerült név: Michel Hurault, sieur Du Fay, és Pierre Du Fresne-Forget. Figyelemre méltó, hogy a latin fordítás ismereteink szerint nem található meg franciaországi gyűjteményben, míg a francia kiadások ritkák a német nyelvterületen (ahol a latin kiadás meglehetősen gyakori).

A kolligátum harmadik tagja, illetve a benne felvetett vita, ismert a magyarországi szakirodalomban. Az érdekessége az, hogy a nyomtatvány első fele hiányzik, és nem került elő a könyvtár más kötetében sem. Beythe István Beregszászi *Apologia pro ecclesiis reformatis* című írását vagy Thoraconymus Krisztus természetéről írott traktátusait szándékosan kitepte volna egy könyvből, azért, hogy a magyarországi naptár-vita jezsuita ellenes darabjait hasonló témájú írások mellé köthesse? Valami ilyesmi történt, hogy miért, nem tudjuk.

A kolligátum negyedik tagja ugyanis szintén inkvizíció ellenes *tragicomedia*. A szerző, Wilhelm Gnapheus (1493–1568) a németalföldi humanizmus érdekes alakja, számos írása ugyancsak álneven jelent meg.⁹ A legismertebb munkája a tékozló fiúról írt komédia: *Comoedia Acolasti titulo inscripta, de filio prodigo*, amely először 1529-ben Kölnben, Johann Gymnicusnál jelent meg, számos kiadása Párizsban Christian Wechel hugenotta nyomdásznál, franciául. Ismert álnevei Gulielmus Fullonius, Guilielmus Hagensis és Guillaume Le Foullon voltak. A *De Hypocrisis* című tragikomédiája négy kiadásban ismert. 1544-ben megjelent Heidelbergben, és egy ismeretlen helyen is, majd 1564-ben Wittenbergben és végül a kolligátumban szereplő kiadásban, 1587-ben Nürnbergben.

Látjuk a kolligátum érdekességét, az első lépéseket talán most meg is tettük a tulajdonosok és a szerzők tekintetében. Úgy gondoljuk, Balázs Mihálynak kellene folytatni a munkát, aki e csekély háttéranyag segítségével talán már rá is jött a kolligátum születésének titkára.

István Monok – Péter Ötvös

BEMERKUNGEN ÜBER EIN KOLLIGAT VON ISTVÁN BEJTHE

István Beythe, Begründer und Organisator der protestantischen Schule bei dem Hof Batthyány in Güssing, hat vermutlich 1570 ein Kolligat mit vier Büchern zusammengestellt. Im Aufsatz wird das Kolligat ausführlich dargestellt und die Absicht des Besitzers genauer erklärt. Das erste Werk im Kolligat kam vom Besitz des Miklós Istvánffy nach Güssing, die anderen drei wurden ebenfalls gegen die Jesuiten geschrieben.

⁹ Martin STOLZENAU, *Gnapheus, Dramatiker und gräflicher Rat, von der Inquisition verfolgt und von Lutheranern der Irrtümer bezichtigt*, Heimat am Meer – Wilhelmshavener Zeitung, 2003, 7. szám, 6–8. Fodel RÄDLE, *Zum dramatischen Schaffen des Gulielmus Gnapheus im preussischen Exil = Humanismus im Norden frühneuzeitliche Rezeption antiker Kultur und Literatur an Nord- und Ostsee*, Hrsg. Thomas HAYLE, Amsterdam, 2000, 221–249.